

Hans Støttrup Jensen
cand.scient.pol.

Værdirelativismen.¹⁾

1. Problemkomplekset "videnskab og vurderinger" har i de seneste år udgjort et livligt debatteret emne bl.a. i fagkritiske kredse. Denne debat har utvivlsomt haft sin værdi ved at påpege det illusoriske i forestillingen om den videnskabelige verden som et i forhold til det øvrige samfund autonomt miljø. Blandt debattens svagheder må derimod anføres dens tendens til at opfatte og behandle problemstillingen som en udifferentieret helhed og en dermed følgende tilbøjelighed til at formulere generelle udsagn, som skal dække samtlige aspekter af dette problemkompleks. I sin yderste konsekvens fører en sådan betragtningsmåde til to diametralt modsatte konklusioner: enten er vurderingerne et legitimt eller et illegitimt element i de sociale videnskaber. Den sidstnævnte konklusion implicerer, at en fremstilling kan forkastes som uvidenskabelig, så snart dens værdiorientering er afsløret. I debatten kommer denne opfattelse undertiden til udtryk i form af fagkritiske indlæg, der i bedste positivistiske ånd ikke følger sig forpligtet til at undersøge, på hvilken måde et sæt vurderinger har sat sig spor i en fremstilling, men betragter "afsløringen" af en forskers vurderinger som et i sig selv tilstrækkeligt middel til at diskvalificere hans produktion.²⁾

1) Dette indlæg blev oprindeligt udformet som et diskussionsoplæg til en studiekreds, der i foråret 1971 diskuterede nogle elementære videnskabsteoretiske problemer. Trods enkelte rettelser har det stadig karakter af en rå og ubehjælpelig skitse over en omfattende problemstilling.

2) Se f.eks. Maj Palmberg: "Den funktionalistiska utvecklingsteorin" i Häftan för kritiska Studier, 1-2, 1971, pp. 31-66, jfr. Palmberg: "Den nya Afrikaforskningen" i Häftan för kritiska Studier, 2-3, 1971, pp. 64-68.

Hans Støttrup Jensen
cand.scient.pol.

Værdirelativismen.¹⁾

1. Problemkomplekset "videnskab og vurderinger" har i de seneste år udgjort et livligt debatteret emne bl.a. i fagkritiske kredse. Denne debat har utvivlsomt haft sin værdi ved at påpege det illusoriske i forestillingen om den videnskabelige verden som et i forhold til det øvrige samfund autonomt miljø. Blandt debattens svagheder må derimod anføres dens tendens til at opfatte og behandle problemstillingen som en udifferentieret helhed og en dermed følgende tilbøjelighed til at formulere generelle udsagn, som skal dække samtlige aspekter af dette problemkompleks. I sin yderste konsekvens fører en sådan betragtningsmåde til to diametralt modsatte konklusioner: enten er vurderingerne et legitimt eller et illegitimt element i de sociale videnskaber. Den sidstnævnte konklusion implicerer, at en fremstilling kan forkastes som uvidenskabelig, så snart dens værdiorientering er afsløret. I debatten kommer denne opfattelse undertiden til udtryk i form af fagkritiske indlæg, der i bedste positivistiske ånd ikke følger sig forpligtet til at undersøge, på hvilken måde et sæt vurderinger har sat sig spor i en fremstilling, men betragter "afsløringen" af en forskers vurderinger som et i sig selv tilstrækkeligt middel til at diskvalificere hans produktion.²⁾

1) Dette indlæg blev oprindeligt udformet som et diskussionsoplæg til en studiekreds, der i foråret 1971 diskuterede nogle elementære videnskabsteoretiske problemer. Trods enkelte rettelser har det stadig karakter af en rå og ubehjælpelig skitse over en omfattende problemstilling.

2) Se f.eks. Maj Palmberg: "Den funktionalistiska utvecklingsteorin" i Häftan för kritiska Studier, 1-2, 1971, pp. 31-66, jfr. Palmberg: "Den nya Afrikaforskningen" i Häftan för kritiska Studier, 2-3, 1971, pp. 64-68.

En passant skal det bemærkes, at denne kritik på en besynderlig inkonsekvent måde fremføres side om side med angreb, der retter sig mod den "borgerlige" videnskabs påståede positivisme. Logisk set kan denne modsætning kun bortforklares, hvis kritikerne hylder en eller anden form for værdiabsolutisme, d.v.s. en betydelig mere "avanceret" værdiopfattelse end den, der kommer til udtryk i nutidens "borgerlige" videnskab, som forlængst har afskrevet positivismens anskuelser. Den førstnævnte konklusion, at vurderingerne er et legitimt og tillige uundgåeligt led i videnskaben, fører i sin ekstreme udformning til en opfattelse af forskningsprocessen som en principiel subjektiv proces, der ikke er underkastet begrænsninger i form af visse ufravigelige regler.

Disse uklarheder kan kun bringes af vejen, når man erkender, at forholdet mellem vurderinger og videnskab er en kompleks problemstilling, som må opløses i en række delproblemer, der adskiller sig radikalt fra hinanden. I den følgende fremstilling udsondres i overensstemmelse hermed tre problemstillinger:

- 1) Emnevalgets afhængighed af forskerens vurderinger
- 2) Vurderingernes placering i selve forskningsprocessen
- 3) Forskningsresultaternes sociale konsekvenser.

Dermed opløses modsætningen legitimitet contra illegitimitet, idet vurderingerne har en legitim placering den første og tredje fase, mens den videnskabelige metode stiller krav om en eliminering af deres indflydelse under selve forskningsprocessen. Denne differentiering af problemstillingen peger også på grænserne for den fagkritiske debat, som har centreret sig omkring problemerne angående forskerens emnevalg og resultaternes sociale konsekvenser. Den eventuelle gyldighed af debattens betragtninger er derfor begrænset til disse områder, og forsøg på at overføre disse betragtninger til problematikken angående vurderingernes pla-

cering i forskningsprocessen kan kun resultere i fejlagtige konklusioner.

I det følgende vil jeg knytte nogle enkelte men langt fra udtømmende bemærkninger til de tre problemstillinger og dermed også præcisere, hvad den videnskabelige værdirelativisme indeholder, og især hvad den ikke indeholder. Derved bliver der også lejlighed til at kommentere den kritik, som på det seneste er blevet rejst mod værdirelativismen.

2. Emnevalg:³⁾ Forskerens valg af emneområde er en konsekvens af hans vurderinger, der determinerer hans interessefelt og strukturerer hans problemstillinger. Her er tale om et valg, som ligger forud for igangsættelsen af selve forskningsprocessen, og man bevæger sig derfor på et område, der ikke er dækket af den videnskabelige metode. I overensstemmelse hermed evner metoden ikke at give direktiver for det rette valg, og forskning ud fra et sæt værdipræmisser kan derfor ikke i højere grad end forskning ud fra andre sæt påberåbe sig et blåt videnskabsstempel. De vurderinger, der lægges til grund for emnevalg og problemstilling udvælger man ikke i rollen som videnskabsmand, men i rollen som et mere eller mindre bevidst politisk engageret individ.

Metodens mangel på et almengyldigt relevanskriterium er blevet angrebet af grupper, som postulerer, at visse emnevalg og visse problemformuleringer er mere frugtbare end andre. Problemformuleringer i overensstemmelse med f.eks. en marxistisk helhedsopfattelse af samfundet påstås at være mere givtig end en partiel problemstilling som f.eks. en komparation af parlamentariske og præsidentielle regeringsformer. Frugtbarhedskriteriets indhold er altså, at mere viden er bedre end mindre viden, hvilket formentlig er en alment accepteret værdipræmis i videnskabelige kredse. Proble-

3) Se herom Donald D. Searing: "Values in Empirical Research a Behavioralist Response" i Midwest Journal of Political Science, vol. XIV, no. 1, 1970, pp. 76-86.

blemet skulle herefter være et kausalteoretisk problem, nemlig om den "borgerlige" empiriske approach, (som naturligvis opererer med langt flere problemstillinger end den ovenfor anførte), giver mere viden end den marxistiske approach. Men problemstillingen er antagelig langt mere kompliceret. Hvorledes skal man, når man sammenligner den "borgerlige" videnskabs resultater med den marxistiske, afgøre, hvad der er mere viden i modsætning til mindre? Denne afgørelse vil formentlig være afhængig af formål, som resultaterne skal tjene, og det beror på værdipræmisser, som man ikke kan påregne at opnå enighed om. Man bevæger sig med andre ord over i den tredje af de opridsede problemstillinger og træffer derfor afgørelsen på grundlag af overvejelser, som ikke er normeret af den videnskabelige metode.

Det ovenfor anførte implicerer også, at Myrdals forslag ⁴⁾ om en forskning baseret på relevante og signifikante vurderinger ikke er en konsekvens af den videnskabelige metode, og dermed ikke et element i værdirelativismen, men blot hans eget normative forslag, der ikke kan have bindende kraft for andre. En kritik mod Myrdals forslag rammer derfor ikke værdirelativismen, og de følgende bemærkninger angående kritikken mod Myrdal er blot medtaget for at uddybe visse misforståelser angående hans forslag til forskningsetiske regler. En ofte fremført kritik mod dette forslag er påstanden om dets indbyggede konservatisme (det bestående samfunds præmisser som grundlag for forskningen). Myrdals sigte med dette forslag er dog ikke, at forskningen skal understøtte status quo, men tværtimod at den skal afsløre modsætningen mellem samfundets ideologiske fernis og dets politiske praksis. I sin behandling af det amerikanske negerproblem ⁵⁾ tager Myrdal således sit udgangspunkt i "the Ame-

4) Gunnar Myrdal, Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen, Stockholm 1969, pp. 58-66.

5) Gunnar Myrdal, Value In Social Theory, London 1958, pp. 65-70.

rican Creed" og analyserer i hvilket omfang samfundet har realiseret disse idealer i dets handlen over for den sorte befolkningsgruppe. At en forskning af denne karakter kan forsyne systemets modstandere med en for de status quo orienterede politikere ubehagelig argumentationsform skulle være indlysende.

En anden side af kritikken mod værdirelativismen angår spørgsmålet om graden af personlig frihed ved udvælgelsen af de værdipræmisser, som lægges til grund for valg af emneområde og problemstilling. Kritikkkens påstand ⁶⁾ er her at værdirelativisterne subjektiverer dette problem og forestiller sig, at præmisserne fremgår som resultatet af et personligt og frit valg, mens processen ifølge kritikernes opfattelse snarere er den, at præmisserne påtrykkes forskeren gennem samfundets socialiseringsmekanismer. Denne kritik kan tilbagevises, da den forveksler værdirelativismen, der blot er et led i en metode, med en teori om vurderingernes tilblivelse. I sig selv rummer den videnskabelige metode naturligvis lige så lidt en teori om dette som om andre forhold. Kritikken rammer derfor ikke værdirelativismen som sådan, men kan i stedet opfattes som en kritik mod de videnskabsmænd, der tilslutter sig værdirelativismen. Men selv på dette plan er kritikken næppe holdbar. Myrdal er i høj grad opmærksom på indoktrineringsprocessernes implikationer for det videnskabelige miljø, jfr. hans påstand om, at udviklingsstudiernes problemstillinger har været struktureret af sikkerhedspolitiske hensyn. ⁷⁾ Derimod formulerer han ikke en stram determinisme, som blot ville føre ud i en filosofisk uløselig problemstilling. Hans betragtninger på dette område er måske ikke fyldestgørende, men værdirelativismen stiller sig ikke hindrende i vejen for en yderligere udforskning af denne kundskabssociologiske problemstilling. Blot må man erfare, at en forskning ikke kan afvises alene fordi den er baseret på indoktrinerede værdier, uanset hvor utilfredsstillende denne kendsgerning kan føles.

6) Se f.eks. Ingvar Johansson: "Gunnar Myrdal och objektivitetsproblemet" i Zenit, nr. 14, 1969, pp. 42-47.

7) Gunnar Myrdal, Asian Drama, Pelican Books, 1968, pp. 12-16.

I tilknytning til problemerne omkring emnevalg vil det også være naturligt at berøre kravet om den maksimale værdikonfrontation ⁸⁾ i forskningsmiljøet. Mens der ganske klart ikke eksisterer nogen sammenhæng mellem Myrdals program og værdirelativismen, er relationen mellem denne og kravet om den maksimale værdikonfrontation mere kompliceret. Hvis dette krav er udsprunget af ønsket om en gensidig korrektion af bias i forskningsresultaterne, og konfrontationen rent faktisk har denne effekt, kan det betragtes som et middel til at opfylde den videnskabelige metodes fordringer. Er formålet derimod blot at give flere opfattelser mulighed for at komme til udtryk, og dette ikke resulterer i en eliminering af vurderingernes illegitime indflydelse, må kravet retfærdiggøres ud fra betragtninger, som er denne metode uvedkommende.

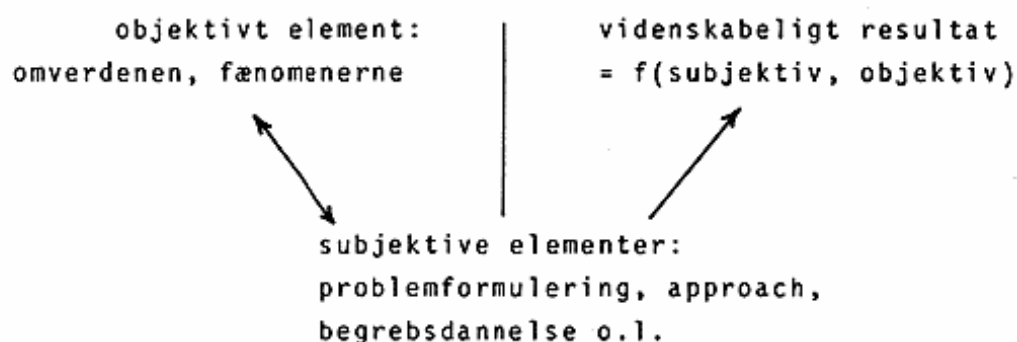
3. Forskningsprocessen: ⁹⁾ Når emne og problemstillinger (herunder begrebsdannelsen) er blevet præciseret på grundlag af en række værdipræmisser, og forskningsprocessen derpå igangsættes, begrænses vilkårligheden af den videnskabelige metodes krav. Og et af disse krav er som allerede understreget en eliminering af vurderingernes indflydelse. En præference for bestemte resultater må ikke forvride processen f.eks. på en sådan måde, at inkongruente data skubbes bort eller forolkes i overensstemmelse med præferencerne. Den videnskabelige virksomhed er derfor ikke en ren subjektiv proces, og metodens krav kan ikke, som humoristisk antydet af nogle, reduceres til et spørgsmål om nøjagtighed og præcision i noteapparat. Metodens tilhængere fornægter ganske vist ikke, at der indgår subjektive elementer i opfattelsen af omverdenen, men samtidig fastholder de antagelsen om et objektivt element. Resultaternes intersubjek-

8) Morten Kelstrup: "Videnskabelig værdirelativisme - også i praksis?", dupl. 1969.

9) Searing, op.cit., pp. 86-92.

tivitet og dermed deres kontrollerbarhed baserer sig netop på dette element.

Skematisk kan problematikken illustreres på følgende måde:

Forkastes det objektive element ender man i en ren subjektivisme, som vil kortslutte al kommunikation og umuliggøre videnskabelig virksomhed i traditionel forstand.

Disse betragtninger kan sammenfattes i sondringen mellem vurderinger og bias.¹⁰⁾ Vurderinger er et uundgåeligt led i enhver videnskabelig virksomhed, men medfører ikke med logisk nødvendighed en bias, d.v.s. en forvridning af forskningsprocessen som følge af vurderingernes illegitime indflydelse. Fremkalder værdiorienteringen en sådan bias, kan resultaterne afvises, uanset om man tilslutter sig fremstillingens værdipræmisser. I denne forstand er objektiv videnskab en mulighed, idet objektivitet i så fald kun betyder, at man inden for den ramme, som vurderingerne har lagt om forskningen, overholder de videnskabelige spilleregler.¹¹⁾ Og et middel til at sikre sig disse reglers overholdelse kan som tidligere omtalt være den korrigerende effekt, som udspringer af et pluralistisk videnskabsmiljø eksistens, med mindre modsætningerne i dette er så skarpe, at de forskellige retninger ikke vil anerkende hinandens

10) Ibid., pp. 72-76.

11) Det er i denne forstand, at Myrdal anvender objektivitetstermen, jfr. Myrdal, Objektivitetsproblemet i samhøllsforskningen, p. 51.

kompetence. 12)

4. Forskningsresultaternes sociale konsekvenser:

Forskningsresultaternes udnyttelse og forskerens ansvar herfor er en problematik, der atter bringer os ud over det område, som er dækket af den videnskabelige metode. Om man vil forske for folket eller den herskende klasse er et valg, som man ikke kan træffe i rollen som videnskabsmand. Den debat, der udspiller sig om dette emne, har derfor ikke konsekvenser for værdirelativismens holdbarhed. Alligevel vil jeg gøre nogle enkelte bemærkninger til denne debat for at illustrere, at problemet på en gang er mere kompliceret og i visse henseender måske mindre betydningsfuldt, end man ofte antager. Komplikationerne hænger sammen med, at det er resultaternes udnyttelse snarere end deres indhold, som er relevante for deres sociale konsekvenser. Imperialismeteorikeren kan ikke sikre sig imod, at hans resultater udnyttes af de fæle imperialister til at tilsløre deres udbytning af udviklingslandene, og omvendt kan den, der har studeret afstemningsadfærd i folketinget, ikke forhindre at hans produktion udnyttes af en fagkritisk weekend til at demonstrere den "borgerlige" videnskabs impotens. Det dilemma, som forskeren stilles i på baggrund af disse udnyttelsesmuligheder, kan kun løses, hvis han selv dirigerer resultaternes kommunikation. 13) Når jeg tillige postulerer, at problemet måske i visse henseender er mindre betydningsfuldt, skal dette ses i sammenhæng med de politologiske resultaters karakter. Mange af disse resultater er ikke umiddelbart anvendelige, idet forklaringerne er af funktionel og ikke

12) Arne Næss & Johan Galtung, *Metodelære*, København 1969, pp. 144-45.

13) Disse problemer behandles af Edmund Dahlström i artiklen "Sociologin och Samhället", Häftan för kritiska Studier 2, 1968.

kausale karakter. ¹⁴⁾ Set under denne synsvinkel er problemet omkring forskningsresultaternes udnyttelse en langt mere kontant og virkelighedsnær problemstilling for økonomien og visse naturvidenskaber. Men naturligvis må det erkendes, at politologiens resultater også har virkninger i samfundet, og det er fagkrittikkens styrke at have fremhævet, hvorledes mange af denne videnskabsgrens resultater er blevet udnyttet og kan udnyttes som et forsvar for status quo. Derimod er det ikke givet, at ansvaret herfor entydigt kan placeres hos forskerne.

5. Afsluttende bemærkninger: Værdirelativismen er, som understreget adskillige gange, en konsekvens af den videnskabelige metode og en afvisning af dens postulater implicerer derfor også en forkastelse af den traditionelle videnskabsteori. Som enhver anden videnskabsopfattelse hviler denne i sidste instans på en række metafysiske påstande, bl.a. det ovenfor omtalte subjekt/objekt forhold, hvis gyldighed metoden ikke kan føre et bevis for. Er kritikken mod værdirelativismen udformet på grundlag af en alternativ videnskabsmetode, som har en anden opfattelse af dette forhold, kan den muligvis være konsekvent.

Oftere synes kritikken imidlertid blot at være udsprunget af en utilfredshed med værdirelativismens manglende evne til at beskytte universitetet mod kapitalismens indflydelse. Denne kritik er inkonsekvent, da værdirelativismen ikke i sig selv er et universitetspolitisk våben, men blot et led i en metode som kan udnyttes af enhver. Den stiller sig derfor heller ikke hindrende i vejen for kravet om et kritisk universitet, blot man fastholder, at kravet kun kan være politisk og ikke videnskabeligt motiveret. Dermed understreges atter, at de problemer, som fagkritikken i første række har rejst er af videnskabsetisk karakter. Dette indlæg skal ikke betragtes som en afstandtagen fra at føre en debat om disse fundamentale spørgsmål, men debatten ville

14) Næss & Galtung, op.cit., p. 158.

vinde i klarhed, hvis den fremhævede denne etiske dimension og undlod at præsentere visse løsninger på disse problemer som mere videnskabelige end andre.